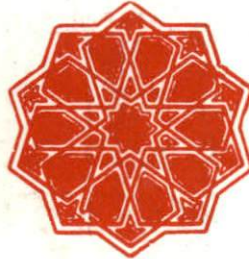

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

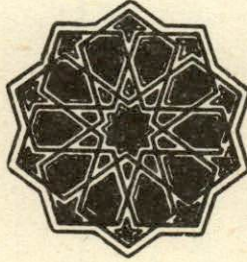

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

ISSN 1301-0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Nefis</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Hollanda Yüksek İslam Okulu</i>	59
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Debatte Über Islamische Pädagogik In Den 20. Jahrhundert</i>	67
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Müslümanların İslami Eğitiminde Gerekli Değişmeler</i>	73
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Notwendige Veränderungen Der Islamischen Erziehung In West-Europa Und In Den Islamischen Landern</i>	79
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Değişim ve İslam</i>	87
Prof. J. DANIELOU (Çev. Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK) <i>Kilisede Misyoner Düşüncesi</i>	101
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)</i>	105
Prof. Dr. Hamid ALGAR (Çev. Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU) <i>Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendî Şeyhi=Şeyh Zeynullah Rasulev</i>	131
Doç. Dr. Mustafa ERDEM <i>İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma</i>	151
Doç. Dr. İrfan AYZAN <i>Emeviler Döneminde Mevali ve Zımmilerin İdaredeki Rolü</i>	175
Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL <i>Hanefi Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri</i>	191
Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM <i>Kümeyt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyât'ı II</i>	201
Doç. Dr. İdris ŞENGÜL <i>Kur'an Üzerine</i>	233

Prof. Dr. Muhammed Abdullah DRAZ (Çev. Doç. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU)	
<i>"Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifi"ne Edebi Eleştiri</i>	245
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER	
<i>Musiki ve İnsan</i>	263
Dr. Niyazi AKYÜZ	
<i>Dinin Nesnelleşmesi</i>	273
Michael COOK (Çev. Dr. Sönmez KUTLU)	
<i>İslam'da Aktivism ve Quietizm: İlk Mürcienin Durumu</i>	305
Dr. Sönmez KUTLU	
<i>İlk Mürciî Metinler ve Kitâbü'l-İrca</i>	317
Dr. Baki ADAM	
<i>Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı</i>	333
Dr. Öznur ÖZDOĞAN	
<i>Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi</i>	359
Dr. Gülay CEZAYİRLİ	
<i>Dinî Grup ve Toplumsal Grup</i>	365
Dr. Bayram AKDOĞAN	
<i>Çağdaş Musikînaslardan Tunus'lu Büyük Bestekâr ve Müzisyen Dr. Salih el-Mehdî'nin Hayatı, Eserleri ve Musiki Anlayışı</i>	377
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Osmanlı Devletinde Alim-Mutasavvıf Protipi Olarak; Şeyhülislam Molla Fenarî ve Tasavvuf Anlayışı</i>	385
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Ebu Abdurrahman Sülemî'nin Zikru'n-Misveti'l-Müteabbidâti's-Sufiyyât Adlı Eseri ve Tasavvuf Tarihinde Kadın Sufilerin Yeri</i>	403
Dr. Recai DOĞAN	
<i>Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili</i>	407
Ar. Gör. Bilal KEMİKLİ	
<i>Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Devran ve Semâ'a İlişkin Görüşleri</i>	443
Dr. Seyfettin ERŞAHİN	
<i>İslam Tarihçiliği Üzerine (Kitap Tanıtımı)</i>	461

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME AÇISINDAN İNSAN-DİN İLİŞKİSİ

Dr. Öznur ÖZDOĞAN

İnsanın kendini gerçekleştirme, içinde varolan insan olma potansiyelini ortaya çıkarması demektir.

“Hayatın geçici olan yanı potansiyellerdir. Bu potansiyeller gerçekleşir gerçekleşmez o anda gerçekliğe dönüşür, geçicilikten kurtulur. Çünkü her şey bizim öz itibarıyla geçici olan olasılıkları gerçekleştirme-mize bağlıdır. İnsan sürekli mevcut potansiyeller yığınıyla ilgili olarak kendi tercihlerini yapar; bunlardan hangileri hiçliğe dönüşecek ve hangileri gerçekleştirilecek?”¹

Potansiyelleri gerçekleştirmekten kaçınmanın bedeli suçluluktur. Bu, suçluluk duygusu yaşamaktan farklı bir olgudur. Varoluşçular bunu “ontolojik suç” olarak adlandırmaktadırlar. Ontolojik suç; içinde yaşadığımız kültürün değer yargılarına uygun davranmadığımızda ya da, toplumun bizden beklediklerini yerine getirmediğimizde yaşanan suçluluktan farklı, varoluşumuzun gerçeklerinden haberdar olamamaktan kaynaklanan bir olgudur². Din insana varoluş gerçeğini sunar. Dini yaşantının temelini, insanın kendi gücünün bilincine varması oluşturur.

Kendini gerçekleştirme penceresinden insan-din ilişkisine bakıldığında evrensel değerler rehberdir. Ahlaklılık insanın evrensel boyutudur. İnsanlar hangi dinde olurlarsa olsunlar yüksek değerler önem taşımaktadır.

Yüksek değerler, çağdan çağa, toplumdaki topluma değişikliğe uğramaz. Verilen sözü tutmak, dürüst olmak, çalışkan, yardımsever, vefalı, güvenilir, doğru sözlü, insafli olmak, karşılık beklemeden iyilik yapmak, her insan topluluğunda, her kültür çevresinde aynı anlamı taşır. Dinler insanda, yüksek ahlak değerlerini gerçekleştirme doğrultusunda özünde

1. Victor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, Ank. 1992, s. 107.
2. Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, İst. 1990, s. 45, 46.

saklı bulunan insan olma potansiyelini uyandırmaya çalışır. İnsanı insana tanıtır³. Kendini gerçekleştirme, insanın insanlığının dışavurumudur.

Birey doğal yapısında varolan sağduyu ve gerçekleştirme eğilimleri doğrultusunda, davranışlarını başkalarının kendisinden beklediğine göre değil de, kendi gözlemlerine ve değerlendirmelerine göre yönlendirebilmektedir. Bireyin tüm duygularını, arzu ve isteklerini, beklentilerini, değer yargılarını, potansiyellerini ilgi ve kapasitesini özümleyen ve kişiliğinin nüvesi olan özbenine uygun düşecek tutum ve davranışlar geliştirmesini ve sürdürmesini engelleyen faktörler bulunmaktadır. Savunma mekanizmasına bürünmüş ve açıkça ifade edilememiş duygu ve düşünceler, geleceğe yönelik bir hedefin belirgin olmayışı, bireyin kendisine yabancılaşmasına ve benlik tasarımı geliştirmesine engel olmaktadır. Bireyin gerçekçi olarak kim olduğunu bilmesi ve gerçekleştirmek istediği ideal benliğini oluşturan benlik tasarımı ile özbeninin binişik olmaması, kendini yönetme kapasitesinin engellenmesi, kişisel yaşantılarının farkında olmaması, içgörü kazanamaması; kaygı çatışma, savunma gibi kendine ve çevresine karşı psikolojik uyumsuzluğuna sebep olmaktadır⁴.

Geleneksel ve kalıplayan yapılar bireyin kendini gerçekleştirme sorumluluğunu hafifletir ama karşılığı özgürlükten vazgeçmektir. Böyle ortamda kişinin özünü inkar eden, zayıflatan yaşantılar sözkonusudur. Bu yaşantıların tekrar edildiği kalıplayan yapıda kişi "kendi"ne yabancılaşır.

Kalıplar dinsel bir görünümle ortaya çıkabilmektedir. Dinsel görünüme bürünmüş geleneksel kurallarla yetiştirilen insan, kendi dışında bazı kurallara göre yargılanacağına ve ödüllendirileceğine inanır. Kendi yaşantı ve deneyimlerini zenginleştirecek, iç ve dış dünyasını araştırıp keşfedecek bir tutum yerine düşünmeden itaat eder, kendi özünün bu kurallara uymayan yönlerinden utanır, suçluluk duyar. Sadece kendini değil, bütün insanları yargılar. Böyle bir ortamda, insan yaşantısı ve deneyimi değerli bir süreç olmaktan çıkarılır, her insan ve olay kendilerinin de tam anlamadığı bazı kurallara uygunluk derecesine göre değerlendirilir⁵. Dinden gelen bilgiler dünya görüşü haline getirilirken ortaya çıkan yorumlar bazen dinin amacının tamamen tersine bir etki yapar. İnsanlar aracı amaç gibi görebilirler⁶.

Dolayısıyla dinin yaşanan değerleri, insanın özünde bulunan değerlerle uyumlu değilse, yaşanan din insanın kendini gerçekleştirmesinde olumlu işlevini yitirir.

3. Hüseyin Atay ve diğ., İslam Gerçeği, Ank. 1995, s. 54-57.

4. Ayla Akbaş, Ergenlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank. 1986, s. 23, 24.

5. Doğan Cüceloğlu, Yetişkin Çocuklar, Ank. Ekim 1994, s. 73, 74.

6. Beyza Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Ank. 1988, s.8.

Maslow'un motivasyon teorisine göre, insanın ihtiyaçlarını içeren hiyerarşide en üst düzeydeki ihtiyacı kendini gerçekleştirmektir. İnsanın bu ihtiyacı keşfedebilmesi için, ihtiyaçların en alt düzeyden başlayarak en üst düzeye doğru ilerlemesi gerekmektedir. Bu hiyerarşide en alt seviyede temel fizyolojik ihtiyaçlar yer almaktadır. Daha sonraki basamakta bedensel ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir. Üçüncü basamakta insan, ekonomik, sosyal ve duygusal bakımdan güvende olma ihtiyacını hissetmektedir. Bu ihtiyaçların doyurulmasının ardından sevilme ve sayılma ihtiyacı gelmektedir. Beşinci basamakta insan, başarılı, verimli ve saygın olma ihtiyacını hissetmektedir. Bu ihtiyaçlarını karşılayabilen insan kendini gerçekleştirmeye başlamıştır⁷. Kendini gerçekleştirme ihtiyacı bir kuvvet kaynağını ve desteğini gerektirmektedir⁸. *İnsanın kendini gerçekleştirmesini sağlayan kuvvet kaynağı "vicdan"dır.* Vicdan gelişimi ile kendini gerçekleştirme düzeyinin yükselmesi arasında paralellik yönünde bir bağ söz konusudur.

İnsanı, kendini anlamak, kendini tanımak, kendini gerçekleştirmek yolunda yürütecek vicdandır. Ve insan öncelikle kendi vicdanına karşı sorumludur. Fromm, "İnsanın vicdanına göre hareket edeceğim demesinden daha büyük bir onurla söyleyebileceği başka hiçbirşey yoktur." demektedir. İnsanlar tarih boyunca, bildikleri ve inandıkları şeylerden vazgeçmeleri için yapılan her türlü baskıya rağmen, adalet, sevgi ve doğruluk ilkelerine bağlı kalmışlardır. Vicdan, insan ve soyunun gelişme sürecinde oldukça önemlidir⁹.

Vicdan gelişimini bilişsel yaklaşımla ele alan Piaget'dir. Onun kuramını geliştiren Kohlberg, kültürel sınırları aşan ve doğal olan ahlak gelişimi üzerinde durmuştur. Toplum kurallarına itaat ile insanın, hayatını insan onuruna uygun olarak yaşama ihtiyacının çatıştığı ahlakî ikilemleri içeren hikayeler hazırlamıştır. Araştırmaya katılanların, ikilemleri çözmek amacıyla başvurdukları seçenekler ile bu seçeneklere ilişkin nedenlerini gruplayarak, herbiri iki aşamadan oluşan üç düzeyde altı ahlak gelişim evresi geliştirmiştir:

Gelenek öncesi (preconventional) olarak adlandırılan ilk düzeyde kişi cezadan kaçınma, ödül sağlama güdüsüyle davranır. Pragmatik alışveriş kavramı, sevgi, adalet kavramları yerine geçerlidir. Yargıların niyete değil de sonuçlara bağlı olarak yapılması bu düzeyin özelliklerindedir. **Geleneksel** (conventional) olarak anılan ikinci düzeyde kişi, geleneksel sosyal düzeni korur ve yaygın davranış normlarına uyma ön plandadır, iyi davranış başkalarını memnun eden, onlar tarafından takdir

7. Abraham H. Maslow, *Motivation and Personality*, New York 1954, s. 80-106.

8. Ayla Akbaş, *Ergenlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank. 1986, s. 25.

9. Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, Ankara 1993, s. 170.

edilen davranıştır. Yargılarda niyetleri dikkate almaya bu düzeyin ilk aşamasında başlanır.

Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramındaki Gelenek Öncesi ve Geleneksel düzey, **Fromm'un otoriter vicdan** kavramıyla karşılanabilir. Otoriter vicdan içe mal edilmiş bir dış otoritenin, ana babanın devletin ya da belli bir kültür içerisindeki herhangi bir otoritenin sesidir. İnsanların otoritelerle olan ilişkileri dışta kaldıkça ahlaki bir yaptırım gücünden yoksun oldukça vicdandan bahsetmek güçtür. İnsan dış otoritelerin yasaları ve yaptırım güçlerini benimseyip içselleştirdikten sonra, kendi dışındaki bir şeye karşı sorumluluk duyacak yerde, kendi içindeki birşeye; vicdanına karşı sorumluluk duymaya başlar. Vicdan insan davranışlarını düzenleme konusunda dış otoritelerden duyulan korkulardan çok daha etkilidir, çünkü insan dış otoritelerden kaçabilirse de kendinden, kendisinin bir parçası haline gelmiş olan içe- mal edilmiş otoriteden kaçamaz. Fromm'a göre otoriter vicdan, vicdan gelişmesindeki ilk aşamadır.

Gelenek ötesi (postconventional) veya evrensel ilkeler düzeyi olarak kabul edilen son düzeyde ise, kişi içsel düşünme ve yargı süreçlerine bağlı olarak evrensel geçerliği olan ilkelere göre davranma eğilimi gösterir. Doğru ve yanlış, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, kişinin kendi vicdanıyla ve geliştirdiği ahlak ilkeleriyle tanımlanır. Bu ilkeler somut ahlak kuralları olmayıp genel, soyut ilkelerdir. Bunlar evrensel adalet ilkelerini, insan haklarının eşitliğini ve insana saygıyı içerirler. Bu düzey Fromm'daki hümanist vicdan kavramıyla karşılanabilir. **Gerçek vicdan** şeklinde de ifade edilebilecek hümanist vicdan, tüm kişiliğimizin, kendi fonksiyonunu gerektiği şekilde yerine getirmesine veya getirememesine karşı göstermiş olduğu tepkidir. İnsanın içinde var olan potansiyelin gerektiği şekilde fonksiyonda bulunmasını ve açılıp gelişmesini sağlayan davranışlar düşünceler ve duygular, gerçek vicdanın ayırmedici niteliği olan bir iç onaylamaya, bir doğruluk duygusuna yol açar. Vicdan kendimizin kendimize karşı göstermiş olduğu tepkidir, yaşama sanatındaki başarımızı ya da başarısızlığımızı bilmemizdir. İnsanı kendini gerçekleştirmeye çağıran gerçek benliğin sesidir. İnsanın kendisi için gösterdiği sevgi dolu bir ilgi ve bakımın sesidir. Gerçek vicdan, insanın içindeki potansiyelin simgesi olmakla kalmaz, aynı zamanda hayatın özü olan unsurları da kapsamı içine alır. Hayattaki amacımızla ve bizi bu amaca ulaştıracak ilkelerle ilgili bilgiyi de vicdanımızda saklarız; kendi kendimize bulduğumuz ilkeler kadar, başkalarından öğrendiklerimiz ve doğru olduğunu anladığımız ilkelere bunlar¹⁰.

10. Meral Çileli, Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi, Ank. 1986, s. 42-69, Olcay İmamoğlu, İyimserlik Kavramına İlişkin Yargı ve Davranışlar, Ank. 1979, s. 17, 18, Çiğdem Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar, İst. 1988, s. 252-262, Erol Güngör, Değerler Psikolojisi, 1993, s. 36-39, Fromm, Erdem ve Mutluluk, Ank. 1993, s. 169-202.

İnsan soyunun son beş yada altıbin yıllık kültürel gelişmesi içerisinde, her insanın vicdanının işe ta baştan başlamak zorunda kalmak istemiyorsa mutlaka yönelmesi gereken ahlak kuralları olmuştur ve bu kurallar dini sistemler içerisinde de yer almıştır¹¹. Din insanların iç dünyalarına önemli ilkeleri verdiği için vicdanı hareket geçirir. Bu ilkelerin iç hayatımıza geçip sinmesi psişik gerçeklerimizin gelişmesini sağlar¹². Ahlak gelişimi gelenek öncesi veya geleneksel düzeyde olan insan iç dünyasının farkında olmadığı için, dinin öz değerlerini yeterince anlayamaz, vicdanı henüz etkin değildir. Gelenek ötesi düzeyde olan kişi, vicdanın sesini duyduğu için dinin öz değerlerini anlar, dini gerçek anlamıyla yaşadıkça, vicdanının sesini daha güçlü duyar. Din vicdan ilişkisi karşılıklıdır.

Hem otoriter hem de hümanist vicdanda, davranış kurallarının içeriği aynıdır, ancak bu kuralları kabul etmeye götüren dinamik güç farklıdır. Öldürmemeyi, çalmamayı, nefret etmemeyi, insanları sevmeyi buyuran emirler hümanist ahlakın olduğu kadar otoriter ahlakın da kurallarıdır. Vicdanın gelişmesinin ilk aşamasında otoritenin verdiği emirler, daha sonraki bir aşamada otoriteye itaat etmiş olmak için değil de insanın kendine karşı duyduğu sorumluluktan ötürü yerine getirilir¹³. Dini yönelimler çeşitli ve dereceli olur. Korktuğu veya nimet beklediği için inanmış olanlar da vardır. Ancak dini yaşayıştaki en öz şekil, benlik duygusundan ayrılanıdır. Din duygusu kendinde yücelmiş insanlar için Yaradana hizmet, boyunduruk ve istemeyerek itaat şeklinde gerçekleşmemektedir¹⁴.

Gordon Allport, insanın din anlayışını ikiye ayırarak incelemektedir. Dışsal din (Extrinsic religion) ve İçsel din (Intrinsic Religion).

Dışsal Din: Bu yönelimi gösteren insanlar dini, güvenlik, avuntu, oyalanma, sosyallik, statü ve kendini ifade edebilmeyi sağlama yönlerinden dolayı faydalı görürler. Yani dışsal din, insanın kendi kendisine hizmet etmesini, faydacılığını ve inanana rahat ve huzur sağlayan, kendini korumacı dinsel bir görünümü belirler. Bu türden bir inanca sahip olan kişi, Yaradan'a beklentilerinden uzaklaşmadan yönelir.

İçsel din: Bu yönelimi gösteren insanlar potansiyellerini harekete geçirecek temel güdüyü (master motive), yüksek değerlerini dinde bulurlar. Diğer ihtiyaçlar ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, daha az önemli olarak değerlendirilir. Bu türden bir inanca sahip olan kişi, inancını kucaklayıp

11. Erich Fromm, Erdem ve Mutluluk, Ank. 1993, s. 202.

12. Neda Armaner, İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, Ank. 1967, s. 55.

13. Erich Fromm, Erdem ve Mutluluk, Ank. 1993, s. 197.

14. Neda Armaner, İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, Ank. 1967, s. 29, 33, 34.

içine almayı başarır, dinin kendisine hizmet etmesinden çok, kendi dine hizmet etmeyi hedefler. Bu da zaten kişinin dinini tam anlamıyla yaşamasıdır¹⁵.

Sonuçta; dışsal dini yönelimler, ego merkezli fonksiyonlar ile temelden ilgilidir. İçsel yönelimler ise, değer merkezlidir ve gelişme fonksiyonları ile ilişki göstermektedir.

---

15. J. Meadow, D. Kahoe, Psychology of Religion, Religion in Individual Lives, New York 1984.